

GÖRSEL SOSYOLOJİ

kavramlar dönemler yöntemler

Gülbin Özdamar Akarçay

Bu kitabın yayın hakkı SİYASAL KİTABEVİ'ne aittir. Yayınevinin ve yayınlayıcısının yazılı izni alınmaksızın kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz, hiçbir şekilde kopyalanamaz, çoğaltılamaz ve yayınlanamaz.

GÖRSEL SOSYOLOJİ

kavramlar dönemler yöntemler

Gülbin Özdamar Akarçay

Kapak Fotoğrafı Gülbin Özdamar Akarçay'a aittir.

Editör: Ertan Akkaş

Kapak ve Sayfa Düzeni: Buse Dilara Dirim

©Siyasal Kitabevi Tüm Hakları Saklıdır.

2023 Ekim, Ankara

ISBN No: 978-605-7789-44-0

Siyasal Kitabevi-Ünal Sevindik

Yayıncı Sertifika No: 14016

Şehit Adem Yavuz Sok. Hitit Apt. 14/1

Kızılay-Ankara

Tel: 0(312) 419 97 81 pbx

Faks: 0(312) 419 16 11

Baskı:

Dedemat Matbaacılık

Sertifika No: 70086

Melih Gökçek Bulvarı 1447 Cadde No: 37

İvedik Organize Sanayi Yenimahalle-Ankara

Tel: 0507 932 59 30

Dağıtım:

Siyasal Kitabevi

Şehit Adem Yavuz Sok. Hitit Apt. 14/1

Kızılay/Ankara

Tel: 0(312) 419 97 81 pbx

Faks: 0(312) 419 16 11

e-posta: info@siyasalkitap.com

<http://www.siyasalkitap.com>

GÖRSEL SOSYOLOJİ

kavramlar dönemler yöntemler

Erhan ve Cem Ege'ye

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	7
ÖNSÖZ	9
GİRİŞ	13
1. BÖLÜM: GÖRME BİÇİMLERİNİN DEĞİŞİMİ	17
Camera Obscura: İzleyicinin gözlemciye dönüşümü	20
Camera Obscura'nın Anlamı	21
Fotoğrafın İcadı ve Gerçekliğin Kopya Edilmesi	23
Fotoğrafın İcadı	24
Talbot: Doğanın Kalemî	26
Fotoğraf: Gerçekliği Kopya Eden Büyücü	29
Modernizmde Fotoğrafın Özellikleri	31
Kitle İletişim Araçları ile Gözlemciden İzleyiciye (<i>Audience</i>) Geçiş	39
Görsel Kültür: Sözün Düşüşü İmgenin Yükselişi	41
İmge	43
Görmenin İktidarı: Gözetimsel Bakış	45
Dijitalleşen Araçlar Dijitalleşen İmge ve Hiper Göz İzleyici	50
Post-Fotoğraf	51
Hiper göz İzleyici	53
2. BÖLÜM: BELGESEL FOTOĞRAF	55
Belgesel Fotoğrafın Nesnel Gerçekliği Aktarma İnancı	56
Toplumsal Belgeci Anlayış	57
Jacop Riis ve Lewis Hine: Toplumsal Dönüşüm Yaratıcı İlk Örnekler	59
FSA: Belgesel Fotoğraf Kurumsallaşıyor	62
Arbeiter Fotoğraf: İşçiler görsel temsillerine sahip çıkıyor	65
Magnum Gözü: Dünyanın Temsilleri	67
Henry Cartier-Bresson: Kutsal an	69
Öznel Gerçeklik Anlayışın Belgesel Üsluba Yerleşmesi	73
Robert Frank: Amerikalılar	75
Çağdaş Belgesel: Kutsal An'a Karşı Çıkma	77
Diane Arbus: Ucubelerin Fotoğrafçısı	81
Nan Goldin: Mahremin Yeni Dili	84
Fotoğraf ve Sosyolojinin Paralellikleri	89

3. BÖLÜM: GÖRSEL SOSYOLOJİ: TANIMLAR, KAVRAMLAR, YÖNTEMLER.....	95
Görsel Sosyolojinin Gelişimi.....	98
Görsel Sosyolojinin Alanı ve Tanımı	107
Görsel Veri Olarak Fotoğraf	111
Görsel Yöntemler: Fotoğrafi Alanda Kullanma Teknikleri	115
Görsel Etnografi, Foto-Etnografi ve Etnografik Fotoğraf	115
Fotografik Uyarım (Photo-Elicitation).....	117
Düşünümsel Fotoğraf (Reflexive Photography).....	121
Fotoifade (Photovoice)	124
Yeniden Fotoğraflama (Repeat Photography)	127
Foto-Anlatılar (Photo-Narratives).....	132
Türkiye’de Görsel Sosyoloji.....	135
Görsel Araştırmalarda Etik.....	156
SONUÇ	161
KAYNAKÇA	163
“ETNOGRAFLAR VE FOTOĞRAFÇILARA YÖNELİK BİR ETNOGRAFİ ÇALIŞMASI: HACI BEKTAŞ VELİ ETKİNLİKLERİNİN FOTO-ETNOGRAFİSİ (2012)”	171
Doktora Tezi Bulguları	171
Etnograf ve fotoğrafçıların saha deneyimleri: Etnografik bir araştırmada karşılaşılabilecek durumlar	171

ÖNSÖZ

Fotoğraf makinesini elime ilk aldığımda iletişim fakültesi hazırlık sınıfını bitirmiş, gazeteci olma hayali ile Eskişehir'in yerel gazetesinde staja başlamıştım. İlk gençliğini yatılı okulda geçirmiş biri olarak fotoğraf ile tanışmak, içine kapanık biri olan beni çok etkilemişti. O zamanlar (1998) manuel bir analog makine ile fotoğraf çeken yerel gazeteciler, kendi reçetelerini bulmuş, bana öğretmeye çalışıyorlardı. Birinci sınıfa başlamadığımdan daha temel fotoğraf dersi almamıştım, diyafra ve enstantaneden bihaberdim. Reçete; az ışık, normal ışık ve çok ışığa göre ayarlanmış değerleri gösteriyor, makinenin pozometresini okumayı içermiyordu. Ben de bir süre onlar gibi fotoğraf çektim, sonraları da pozometrenin nasıl kullanılacağını öğrendim. Bir makine nasıl oluyor da mucizeler yaratabiliyordu? Kendimi bir yaratıcı gibi hissediyordum. Fotoğraf makinesini boynuma her astığımda ürkek ve çekingen ben, yerini heyecanlı ve hareketli bir gazeteciye bırakıyordu. Fotoğraf ile tanışmam böyle başladı. Üniversite hayatım boyunca aldığım bursların neredeyse tamamını siyah beyaz filmlere ve kartlara yatırdım. Değerli hocam Merter Oral ile de orada tanıştım. İnsanı belgelemeyi, konu seçerken nelere dikkat edilmesi gerektiğini, belgelerken nasıl iletişim kurulacağını, projede derinleşmenin nasıl sağlanacağını ve sonrasında bir projenin bittiğini nasıl anlayacağıma kadar her şeyi ondan öğrendim. Beni akademisyen olmaya teşvik eden de O'dur. Bugün buradaysam; fotoğraf, çalışmalarımın ve hayatımın tam merkezindeyse onun sayesinde. O'na tüm kalbimle teşekkür ediyorum.

Üniversite hayatım boyunca Merter Hoca'nın da yönlendirmesi ile küçük sanayide çalışan işçiler, mevsimlik tarım işçileri ve son olarak bitirme projesi olarak açık cezaevi mahkûmlarını çalıştım. Benim niyetim, kapalı cezaevindeki bir kadın koğuşunda bir hafta geçirmektir. Ancak bakanlık bu teklifimi kabul etmemiş, beni Eskişehir Açık Cezaevi'ne yönlendirmişti. Hayatımı değiştiren projeye 2001'in Ekim ayında başlamış oldum. Bir yandan çok heyecanlıydım ama bir yandan da korkuyordum. Merter Hoca ilk gün benimle cezaevine gelip, mahkûmlara projeden bahsetmiş ve beni tanıtmıştı. Onun varlığı bana güç vermiş ve ertesi hafta da çekimlere başlamıştım. Projenin sonunda "Mahkûmun Yüzleri" projesini İFSAK Fotoğraf Günleri'nde sergilemiş ve World Press Photo'nun Türkiye'de yapacağı 2 sene sürecek olan ve sadece 12 kişinin yer alacağı semine seçilmiştim. İki senelik süreç, beni Fotoğraf Vakfı'nın değerli fotoğrafçıları Özcan Yurdalan, Kemal Cengizkan, Dora Günel ve

Yücel Tunca ile tanıştırdı. Katılımcı fotoğrafçılar Türkiye'nin en iyileriydi. Ben ise yaşı en küçükleri olarak aradan sıyrılmaya çalışıyordum. David Hurn, Maria Mann, Robert Pledge gibi alanında uzman editörler ve basın fotoğrafçılarından eğitimler aldık. Ürettiğimiz iki foto-röportaj kitaplaştı.

Bir gün bir telefon çaldı. Arayan Merter 'Hoca'ydı. Fotoğraf bölümünde asistan kadrosu açılmıştı. Akademisyen olmak isteyip istemediğimi sordu. O günlerde hüsrana ile sonuçlanan fotomuhabiri olma deneyiminin de etkisiyle "tamam" dedim. Sınava nasıl girdim, ne yaptım hiçbir şey hatırlamıyorum. Kendimi Aralık 2002'de Antalya'da buldum. Bir yandan WPPH seminerleri için proje üretmeye devam ediyor, bir yandan da akademinin işleyişine alışmaya çalışıyordum. Zor bir süreç olsa da akademik üretimin de keyifli olduğunu orada öğrendim. 2005'te Eskişehir'e Merter Hocam'ın yanına döndüm. İletişim Fakültesi'nde teorik okumalar ve yüksek lisans tezini bitirme çabasıdayken Merter Hoca'yı kaybettik. Benim için dönüm noktası olan bir yıldır. Bir yandan çok üzülmiş bir yandan da onun yarım bıraktığı yerden devralmam gerektiği gibi bir düşünce hâsıl olmuştu. Nitekim belki de ondan daha fazla çalışarak ve hatta bazen onun yazdıklarıyla tartışarak tezimi bitirmeyi başardım. Doktoram sırasında ise Orta Avrupa'nın en ünlü okullarından birine FAMU'ya (Film and TV School of Academy of Performing Arts in Prague) bir yıllığına gitme şansına eriştim. Buradaki fotoğraf bölümü benim fotoğrafa ve hayata bakışımı değiştirdi. Görsel antropoloji ve görsel etnografi kitaplarıyla da FAMU kütüphanesinde tanıştım. 2007'de Türkiye'ye döndüğümde doktora tezimde ne yapacağımı az çok biliyordum. Görsel etnografi alanında yazılmış kitapları okumuş, fotoğrafın saha araştırmalarında nasıl kullanıldığına bakmış, düşününsellik tartışmalarını ilginç bulmuştum. Belgesel fotoğraf sahasından gelen bir akademisyen fotoğrafçı olarak ne yapabileceğim konusunda düşünürken etnograf ve fotoğrafçıların saha deneyimleri ile ilgili bir etnografi yapmaya karar verdim. 2 etnograf ve 2 profesyonel fotoğrafçı ile Hacı Bektaş-ı Veli Anma Törenleri'nde etnografik bir çalışma gerçekleştirdim ve fotoğrafı sahada birinci veri toplama aracı olarak kullanmalarını sağladım. Tezi 2012'de bitirdim. Tezimin danışmanı ve hocam Levend Kılıç'a akademik ve mesleki olarak öğrettikleri için çok teşekkür ederim.

Bu kitabın temelleri doktora tezime dayanıyor. Fotoğrafın sahada kullanılma yöntemlerini Türkçeleştirmiş (fotoğrafik uyarım, fotoifade gibi), literatür tartışmaları ve örnekleriyle anlatma fırsatı bulmuştum. Sonraları ise tezimden hareketle bu yöntemleri uygulamaya başladım. Fotoğraf projelerimin konusu da saha çalışmalarım da sosyolojik konulardı. Alanda ise foto-etnografi uyguluyordum. 2014 yılında sevgili hocam Nadir Suğur'un önerisi ile Anadolu Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde görsel sosyoloji dersi açtım. Bu dersi her verdiğimde yeni şeyler öğreniyor, bu alanın hazinelerle dolu olduğunu öğrencilerimin heyecanı ve ürettikleri ile yeniden ve yeniden hissediyordum.

yordum. Bu vesileyle Nadir Hocam'a bana ve aileme verdiği her daim destekten ve duyduğu güvenden ötürü çok teŖekkr ediyorum. Kitabın taslağını ona okuması için gönderdiğimde yine tüm heyecanı ve yapıcı eleŖtirileri ile bana güç verdi. Onunla yaptığımız sohbetler ve fotoğrafa olan merakı beni her zaman etkilemiŖtir.

Görsel sosyoloji kitabı yazmak hep aklımda ve hayalimdeydi ancak kitap yayınlamak Türkiye koŖullarında hep zor olmuŖtur. Bir kongrede tanıştığım ve görsel sosyoloji sunuŖum sonrasında alana katkı yapacağımdan bahsederek, kitabın yayınlanması konusunda beni destekleyen Ali Esgin'e teŖekkr ediyorum.

BaŖım her sıkıŖtıđında, dertlendiğimde aramaktan çekinmediğim, kitabı genel hatları ile oluŖturduktan sonra ana metni okuyan, geribildirimde bulunan, Türkiye'de belgesel fotoğrafın ustaları Kemal Cengizkan ve Dora Günel'e sonsuz teŖekkrler.

Anneme ve babama, ilk fotoğraf makinemi alarak fotoğraf tutkumu destekledikleri, en çılgın anlarımda bile "bu kız kesin yapar" diyerek beni cesaretlendirdikleri ve sevgilerini hep hissettirdikleri için teŖekkr ediyorum. Gece-nin gündüze karıŖtıđı yazma sürecinde vakit geçirmek isteyip geiremediğim, onun zamanından almıŖ gibi hissettiğim oğlum Cem Ege'ye ve hayatımda iyi ki var dediğim dostum, yol arkadaŖım, eŖim Erhan Akarçay'a varlıkları, her daim yanımda oldukları ve moral verdikleri için çok teŖekkr ediyorum.

Destekleri ile beni yalnız bırakmayan canım arkadaŖım Handan Dayı'ya, değerli hocam KurtuluŖ Kayalı'ya, kardeŖlerim Mustafa ve Meltem zdamar'a, Serenay Anık Gök'e ve kitabın yayınlanmasında emeği geçen tüm Phoenix Yayınevi alıŖanlarına sonsuz teŖekkrler...

GİRİŞ

Fotoğrafın icadı, gerçekliğin iki boyutla bir düzleme aktarılmasına sebep oldu. Doğayı çıplak gözle gören insan, bir izleyici olarak gerçekliğin ulaşabildiği kadarına vakıftı. Fotoğraf, onun gidip göremediği, dokunamadığı gerçekliklerle karşılaşmasını sağladı. *Camera obscura* ise onu bir gözlemciye dönüştürdü. Görme biçimlerimiz de değişti. Zamanın akışını bir araç yardımıyla izleyebilmek, an'ı yakalayabilmek, onu dondurabilmek, elimizde tutabildiğimiz bir kâğıt parçasının üzerinde onu hapsedebilmek insanlığın karşılaştığı en büyük icatlardan birini günümüz dünyasının vazgeçilmezi yaptı. Çünkü insanın Aydınlanma Çağı ile doğaya hükmetme ve onu yönetebilme arzusu, fotoğrafın nesnel gerçekliği belgeleme becerisi ile birleşince hem toplumsal hem kültürel hem de politik değişimler kaçınılmazdı. Fotoğraf, kendi teknik becerisinin bir adım ötesine geçerek teknolojik yeniliklerin öncüsü oldu. Sinema, televizyon ve yeni medya olarak tanımlanan yeni teknolojilerin üretilmesine hem referans oldu hem de dönüşerek tekrar tekrar kullanıldı. Sanatsal imgelelerin kült değerini, biricikliğini ve 'aura'sını alışıya getirdi. Sıradan insanın ulaşamadığı yüksek sanata ait resim, fotoğrafın reproduksiyon edilebilirliği sayesinde herkesin ulaşabileceği bir imgeye dönüştü. Resim gerçeği kopyalama boyunduruğundan fotoğrafın icadından sonra kurtularak özgürleşti, yeni sanat akımlarıyla birlikte değişti ve gelişti.

Sosyoloji, antropoloji ile benzer dönemlerde doğan fotoğraf, toplumun araştırılması ve keşfedilmesinde roller üstlendi. Antropoloji, sömürgecilik yüzyılında, uzak topraklarda bir öteki yaratmak, onu tanımlamak ve kategorize etmek ve kendine benzemeyeni kanıtlamak için fotoğrafı oldukça sık kullandı. Sosyoloji, ilk yıllarında fotoğrafı kullansa da antropoloji kadar hevesli olmadı. Ancak fotoğrafçılar, fotoğrafın belgesel tavrını kabul edip, resimsel biçimi arka plana attıktan sonra insana dair ne varsa aynı bir sosyolog gibi fotoğraflamaya ve kamuoyu ile paylaşmaya başladılar. Onlar keşfedilmemiş topraklara da gitti, yaşadıkları toplumun sorunlarıyla da ilgilendi. Bu nedendir ki tarihin unutulmaz fotoğrafları onun hakkında yazılan metinlerden daha fazla akılda kalıcı ve unutulmaz olmuştur. Kült fotoğrafı o dönemin tarihsel, sosyolojik, kültürel ve politik bilgisini içinde barındırır ve dönemin panoramasını tek bir çerçeveye sığdırır. Bu nedenle fotoğraf aynı zamanda ideolojiktir de. Tarihin en kanlı fotoğrafları bize sadece şiddeti göstermez, arkasında yatan ideolojik ve politik niyeti ve yaklaşımı da gösterir. Fotoğraf

bu kadar sosyolojinin içindeyse neden sosyoloji onu görmezden geldi? Marx'ın metinleri dönemin ünlü belgeselcilerinin fotoğraflarıyla birlikte yayınlansaydı ya da toplumsal değişimlere fotoğraflar eşlik etseydi ne olurdu? Bu soruların cevaplarını vermek zor ancak betimlenen olaylar ve kişilerin görsel temsilleri ile kullanılması, toplumları harekete geçirici bir ivme katabilirdi.

Günümüzde imgeler her yerde. Bu bombardımandan kurtulmak neredeyse imkânsız. Hatta fotoğrafın kanıt olma, belgeleme ve gerçeği aktarma niteliği aşınmış durumda. Bunun sebeplerin arasında tarihe mal olmuş olayların arkasında yatan politik ve ideolojik gerçekler ve propagandif faaliyetlere fotoğrafın alet edilmesi yer alıyor. Bir başkası ise imgenin dijitalleşmesi. Neyin doğru neyin yanlış olduğunu ayırt edemeyecek şekilde manipüle edilen fotoğraflar sayesinde gerçek kaybolmuş durumda. Bir diğeri de arşivlerden bir arkeolog gibi fotoğraflar bulup, bağlamlara yerleştirip yeni gerçekler inşa etmemiz.

Bile isteye kendi mahremimizi sanal dünyanın içine serpiştirip, başkalarının bu fotoğraflarla her şeyi yapabilme ihtimallerini umursamıyoruz. Hepimiz çok sayıda numaralardan ibaret dijital imgeleriz artık. Bu nedenle fotoğraflar üzerine daha çok düşünmeye, sosyal bilimciler tarafından yapılacak sosyolojik, antropolojik, sanatsal analizlere ihtiyacımız var. Aynı zamanda fotoğrafın modernist vizyonundaki niteliklerine sahip çıkarak geri dönmemiz gerekiyor. Saha araştırmalarında fotoğrafı kullanmak ve analizini de teorik çerçevelerle oluşturmak günümüz dünyasını ve yapısını daha anlaşılır kılar diye düşünüyorum.

Toplumsal olguları betimlemek, tanımlamak veya analiz etmek için araştırmacıların fotoğrafı kullanma yaklaşımları olarak tanımlayabileceğimiz görsel sosyoloji, tam da bu noktada devreye giriyor. Çünkü hem daha önce üretilmiş fotoğrafların analizi hem de sahada araştırmacı/katılımcı tarafından üretilen fotoğraflar, araştırılan konuya derinlemesine bakışı mümkün kılar. Görsel kültür içinde üretilmiş tüm imgeler, görsel sosyolojik bir perspektif ile disiplinler arası bir şekilde yorumlanabilir. Görme biçimlerinin nasıl değiştiğini bilmek, bizi görsel sosyolojinin nasıl gördüğümüzü sorgulayan yapısını anlamaya yönelir. Görsel kültür ile görsel sosyolojinin ilgilendiği ortak imgeler birbirleriyle teorik alışverişi mümkün kılar.

Görsel sosyolojiyi anlatabilmek ve fotoğrafın sosyoloji ile kurduğu paralelliklerin daha iyi anlaşılmasını sağlamak için belgesel fotoğrafın ne olduğunu, nasıl tanımlandığını, değişimini örnekleriyle betimledim. Ardından görsel sosyolojinin tarihi çerçevesini, önemli sosyologların yaptığı çalışmalar ve yaklaşımlarını belirterek çizmiş oldum. Görsel sosyolojinin tanımını yaparak, alanın kapsamını belirlemeyi ve hatta sınırsızlığına vurgu yapmayı amaçladım. Kitapta en çok heyecan duyduğum bölüm ise Türkiye'de görsel sosyoloji başlığıydı. Ülkemizin önemli sosyologlarının, antropologlarının görsel kulla-

nımlarını gördükçe şaşkınlığım daha da arttı. Bu bölümdeki derlemeyi yazarken amacım, ülkemizdeki sosyoloji alanında kültleşmiş çalışmaların bir yanıylada görsel sosyolojik bir perspektifi olup olmadığı sorusuna dikkat çekmekti. 2000'li yıllardan sonra imgeleri analiz eden, sahada fotoğraf kullanan çalışmaları da anlatarak, görsel sosyolojiye olan ilginin Türkiye'de giderek arttığını vurgulamak istedim.

Görsel sosyoloji üzerine yazdığım bu kitap, umarım sosyoloji, iletişim ve fotoğraf öğrencilerine okutulur, imge ile çevrilmiş dünyamızı anlamaları ve fotoğraf temelli araştırmalar yürütmeleri için onları teşvik eder ve çalışma konuları genişledikçe görsel sosyoloji Türkiye'de bir disiplin olarak kabul görür. Türkiye'de yeni yeni tartışılan görsel sosyolojiye bir giriş mahiyetinde planladığım kitabın hem fotoğrafçılara hem de sosyal bilimcilere bir pencere açmasını umuyorum.

Ekim, 2023

Eskişehir